

досягнення внутрішніх і зовнішніх політичних цілей, принципи і механізми взаємодії народів різних культур, моральна культура особистості зазнала суттєвого вдосконалення. Непростий етап свого розвитку переживає Україна, що спричинено трансформацією його політичної, економічної, суспільної, соціальної системи, війною, зміною ціннісних орієнтирів, основне для культури в цей час зберегти власну самобутність.

Т. Тимошенко стверджує, що духовні, моральні, релігійні цінності — основа суспільства, його живе коріння, якщо вони є, якщо наповнюють душі людей — жодні кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитися у майбутнє. Неможливо подолати соціально-економічну кризу доти, доки не знайдемо спасіння від спустошення в умах і серцях людей, доки моральність не заповнить серця не лише пересічного громадянина, а й відповідального політичного діяча. Економіка і політика — вторинні від культури, духовності і моралі. Для відродження політико-економічної ситуації в країні необхідним є відродження національної культури України, її давніх моральних традицій, „духу народу” [10:162].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Г.В.Ф. Філософія релігії. В 2-х томах. - Т. 1. - М.: Мисль, 1976. - 532 с.
2. Пороховская Т.И. Ценность и оценка морали / Т.И.Пороховская — М.: Педагогика, 1988. -123 с.
3. Швейцер А. Упадок и возрождения культуры. Избранное. -М: Прометей,1993. – 512 с.
4. Юрій М. Ф. Людина і світ / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 460 с.
5. Малахов В.А. Етика: курс лекцій. -К.: Либідь, 1996. -304 с.
6. Артемова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації // Вища освіта України, -№ 1,- 2008, -72-96 с.
7. Артемова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації // Вища освіта України, -№ 1,- 2008, -72-96 с.
8. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи. // Социологические исследования — 2007. - №4. -37-43 с. .
9. Пороховская Т.И. Ценность и оценка морали / Т.И. Пороховская -М.: Педагогика, 1988. - 123 с.
10. Тимошенко Т.С. Мораль як інтеграційний чинник соціально-політичної стабільності: Дис...канд. філ. н. — К., 2004. — 185 с.

Борінштейн Є. Р. - доктор філософських наук, професор, завідуючий кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Остапенко І. Г. - здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

УДК: 100+101+354.2

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Господарська культура України складна і суперечлива. Особливість України полягає в темпоральній відсутності загальнонаціональних соціокультурних ціннісних детермінант і певній історичній невизначеності векторів національного розвитку. З цих позицій у статті розглядається господарська економічна культура України в її історичній ретроспективі, фіксуються особливості, суперечливості і спадкоємність. Особливу увагу приділено діалектиці індивідуального, корпоративного і загальнодержавного рівнів.

Ключові слова: цінності, економічна культура, соціальне управління, український соціум, держава, особистість.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УКРАИНСКОМ СОЦИУМЕ

Хозяйственная культура Украины сложная и противоречивая. Особенность Украины состоит в темпоральном отсутствии общенациональных социокультурных ценностных детерминант и исторической неопределенности векторов национального развития. С этих позиций в статье рассматривается хозяйственная экономическая культура Украины в исторической ретроспективе, фиксируются особенности, противоречивости и преемственность. Особое внимание уделено диалектике индивидуального, корпоративного и общегосударственного уровней.

Ключевые слова: ценности, экономическая культура, социальное управление, украинский социум, государство, личность.

ECONOMICALLY CULTURE IN UKRAINIAN SOCIUM

Economic culture of Ukraine is complex and controversial. Feature Ukraine is temporal absence of national cultural values and certain historical determinants uncertainty vectors of national development. From this perspective, the article is considered the economic Ukraine economic culture in its historical perspective, fixed features, contradictory and continuity. Particular attention is paid to the dialectic of individual, corporate and national levels.

Ukrainian economic employment and economic culture because of historical, , ethnic characteristics, forms of government and administration was controversial, and sometimes extreme nature. Ukrainian worker was able to dedicated work in times of crisis history, need external pressure on inspiration and ideological slogans. However, the extreme rise in labor enthusiasm was short-lived and not constant, it changed stagnation once the external incentives to labor intensive disappeared.

The formation of the modern socio-economic culture is in conjunction with the development of the global economic socio-cultural environment, creative, intellectual and moral qualities of the individual and of all humanity. Modern economic and socio-economic corporate culture is a complex multifaceted socio-cultural phenomenon, based on the values of "common destiny", professionalism and self-expression, creativity, "complicity" of the individual in modern economic enterprises, corporations and society, determining the existence of any meaning whose economic organization, its attitude towards employees and society.

As a conclusion the article states that the new Ukraine is satisfied with economic freedom personal rights, especially the young, the choice of profession and opportunities for professional self-improvement, which in most cases was cruelly locked before the economic dependence of the individual, the need to meet everyday needs through work did not contribute to her creative self in the context of economic activity. The low level of productivity growth and production volumes primarily caused dissatisfaction of most Ukrainian. At the state level need to promote worker such properties as professionalism, competence, interest in the profession, professional capacity integrity, professional skill, creativity and other qualities of personality that are most popular in civilized society.

Keywords: values, economic culture, social management, Ukrainian society, the state, personality.

Процес формування сучасної соціально-економічної культури знаходиться у взаємозв'язку з проблемами розвитку глобального економічного соціокультурного середовища, творчих, інтелектуальних і моральних якостей особистості і всього людства. Сучасні економічна та соціально-економічна корпоративна культура являють собою складне багатогранне соціокультурне явище, засноване на цінностях «спільної долі», професіоналізму, самовираження і саморозвитку, творчості, «співучасті» особистості в діяльності сучасного економічного підприємства, корпорації і суспільства, визначальний сенс існування будь-якої економічної організації, її ставлення до співробітників і суспільства.

Концептуальні підходи до виділення структурних елементів і основних характеристик корпоративної економічної культури та процеси формування корпоративної культури в рамках становлення громадянського суспільства розглядаються в роботах В. І. Ільїна [4]. С. П. Перегудов досліджує великі корпорації як специфічні групи інтересів і один з найважливіших елементів політичної системи світової спільноти. Особлива увага автором приділяється відносинам корпорації з інститутами державної влади та громадськими організаціями, ролі й місцю економічних корпорацій в процесі формування громадянського суспільства [7].

Проте роботи вітчизняних учених П. П. Гайденко, Г. В. Музиченко та В. Співака свідчать про те, що поширений в даний час підхід до культури економічної організації і її основних структурних елементів, що базується на моделях країн з розвиненим ринком, не є адекватним для української реальності, де розглядаються процеси корпоративізації соціальних структур з позицій політичних та економічних відносин [1, 6, 8].

Метою статті є дослідження формування економічної культури в українському соціумі.

Господарська культура України складна і суперечлива. Проте суперечності існують у всіх культурах, у всіх цивілізаціях. Особливість України полягає не в суперечливості самій по собі, а в темпоральній відсутності загальнонаціональних соціокультурних ціннісних детермінант і невизначеності векторів національного розвитку. З цих позицій розглянемо господарську економічну культуру України в її історичній ретроспективі, фіксуючи особливості, суперечливості і спадкоємність. Особливу увагу будемо приділяти діалектиці індивідуального, корпоративного і загальнодержавного ідеалів.

Найважливішою базовою цінністю господарської економічної культури українців є праця. Праця як цінність економічної культури має істотний вплив на господарський розвиток, разом з тим цінність праці визначається національними економічними, політичними та соціокультурними умовами. Проте цінність праці в українській культурі неоднозначна і суперечлива, як і багато інших її цінностей.

Для українського селянина, що відчуває нерозривну єдність своєї особистості з землею, способу життя з сільською працею, природою взагалі, праця була найважливішим змістом життя, її єдиним сенсом. А. В. Гордон відзначає, що: «виявляючи в концентрованому вигляді архаїчне сприйняття землеробства як священнодійства, жнива відтворювали архаїчну цілісність буття, злитість людських сил з силами природи, повноцінність особистості хлібороба. Повнота буття припускала повну самовіддачу, витрату всіх фізичних і духовних сил. Час ставав вічністю, конкретна праця – самоцінністю» [2; с. 9-10].

Основи мотивації та цінності праці були істотно підірвані кріпосним правом і підневільними формами праці (панщиною). Панщина розривала єдність праці і господарювання, придушувала ініціативу, підприємливість. Відпрацьовуючи панщину, український селянин не прагнув працювати з повною віддачею, намагаючись зберегти сили для роботи на своїй власній ниві. У результаті сформувався подвійний моральний стандарт щодо праці.

Незгладимий відбиток на українській національній характер праці наклала специфіка природно-кліматичних умов. Насамперед, мова йде про здатність української людини до крайнього напруження сил. Стиснутий цикл сільськогосподарських робіт не сприяв зміцненню в українцеві звички регулярної, наполегливої праці. Природне середовище визначило особливості формування типу господарювання всієї системи життєдіяльності людей, трудових навичок і вмінь.

Характеристика української культури господарювання у тому, що Україна завдяки півтисячолітній традиції примусової праці, від встановлення кріпосного права в XVI ст. до добровільно-примусової роботи радянських колгоспників та робітників в XX ст., майже не знала вільної праці. Українське селянство, яке становило перед скасуванням кріпацтва 82% жителів країни, не мало історичного досвіду володіння та управління приватною власністю. Кріпацтво і спільне землеволодіння не дозволили вкоренитися навичкам продуктивної праці. Примус виховував ставлення до роботи як до «прокляття». Фортечна система призвела до

ототожнення у свідомості українця землеробської і продуктивної фізичної праці з низьким соціальним статусом.

У той же час, праця інтелектуальна, духовна українським селянством не сприймалася як праця взагалі. Подібне ставлення до різних видів професійної діяльності, праці мало місце і в радянський період історії України. Статус інтелектуальної праці під впливом офіційної ідеології класової боротьби і керівної ролі робітничого класу в суспільстві був принижений на користь «творчої» виробничої праці. У той же час на рівні суспільної свідомості віддавався пріоритет «інтелігентним» професіям, люди прагнули дати дітям вищу освіту і сприймали це не лише як придбання професії, а й як зростання престижу сім'ї.

Значний вплив на генезу української господарської культури зробив етно-конфесійний фактор. У фольклорній релігійній свідомості трудові моделі, майже не закріпилися, тому що не були ні «престижні», ні «перспективні» з точки зору православної концепції порятунку душі.

Як зазначає Т. Б. Коваль, православна доктрина малює особливий шлях до богообраності: якщо «людина старанно молиться і раптом – отримує результат, це означає, що вона є божим обранцем» [5]. За відсутності ідеї праці як процесу в образах святих вона, на думку дослідника, характеризується ідеєю одномоментного досягнення результату за допомогою дива.

Витоки православної байдужості до господарського життя Т. Б. Коваль знаходить у візантійській православній традиції. Аналізуючи цю традицію, дослідник робить важливе зауваження: «чернечий «град», зосереджений на молитовному подвигу і спогляданні, хоча і мав великий вплив на суспільство, сам відрізнявся байдужістю до духовних доль світу. У результаті, соціальне та господарсько-економічне життя в миру залишалася цілком і повністю у владі язичницьких стихій. Повсякденна праця, професійна діяльність, взаємини людей у процесі виробництва та споживання не узгоджувалися з їх вірою, вищим сенсом служіння Богу і ближньому» [5; с. 178].

Характерним елементом православної трудової етики була широка поширеність хресних ходів і прохальних молін про гарну погоду, багаті врожаї і т. д. Можна стверджувати, що православний ритуал в чомусь заміщав для українського селянина елементи економічної раціональності. Дані аспекти православної трудової етики та господарської культури, на наш погляд, суперечать християнському підходу до соціально-економічних питань, згідно з якими, більш продуктивний працівник повинен заробляти більше, ніж недбайливий, і суспільство має сприяти перерозподілу ресурсів від неефективних працівників і підприємств до ефективних. Це впливає з євангельської притчі про трьох працівників, яка проголошує принцип соціального устрою: – тому, хто має – дасться і примножить, а в того, хто не має, відніметься навіть те, що він має.

Західні системи управління та господарювання, на відміну від української православної культури, більшою чи меншою мірою відповідають цьому принципу. Система винагороди за працю є складовою частиною конкурентного устрою суспільства. Люди в організації конкурують за отримання роботи, а отримавши роботу, за її краще виконання та соціальне визнання.

Необхідними атрибутами будь-якої господарської діяльності є практицизм і раціональність. Практицизм суперечить цінностям більшості релігій (крім протестантизму і іудаїзму), оскільки вони орієнтують віруючого на глибоке духовне проникнення в основи Учіння, на відхід від мирських турбот або на мінімізацію інтересу до них. Отже, православ'я не могло створити продуктивне (в класичному сенсі) поле моральних імперативів господарської діяльності. Православ'я явно чи неявно формувало своєрідну гедоністичну мотивацію трудової діяльності.

Ставлення до практицизму в Україні було неоднозначним. З одного боку, існувала сильна традиція засудження особистого збагачення і «міщанства» як побутового, повсякденного практицизму. Ця традиція була пов'язана з колективістським ідеалом, як у селян, так і у ліберальної інтелігенції, яка стверджувала моральний ідеал «служіння народу».

Однією з причин нерозвиненості побутової економічної культури в Україні є заглибленість у побутові проблеми, прагнення до підвищення добробуту здавалося чимось, що суперечить високим ідеалам. Підтримуваний православ'ям ідеал опрощення, тобто зведення до мінімуму споживання і повсякденного побутового комфорту, отримав поширення і серед деякої частини інтелігенції.

З іншого боку, практичне вміння домогтися достатку, чесно розбагатіти завжди поважалося в Україні, як і інших країнах. Цінувався пан, господар, енергійний хазяїн, купець, який розширює свою справу чесним шляхом, міцний селянин, що власноруч створює матеріальну основу життя. Суспільство визначало природну повагу до ініціативи, ділової хватки і справедливої розважливості, налагодження господарського механізму.

У радянську епоху престиж праці так само був незначний. Праця перебувала поза сферою природничих, першочергових потреб людини, радянською владою їй були віддані ідеологічні, сакральні функції. Людина працювала, в першу чергу, не для того щоб прогодувати себе, свою сім'ю, а для блага Батьківщини. Праця не виконувала свого прямого призначення, тобто не була засобом задоволення потреб людини. Життя людини розглядалося тільки з точки зору праці, якій підпорядковувалося все інше. В той же час, тема праці була базовою для радянського мистецтва.

Основні риси соціалістичної господарської культури були сформульовані М. М. Зарубіною. По-перше, для неї був характерний примат ідеологічних і політичних цінностей і цілей над економічними. По-друге, в соціалістичній господарській культурі найбільш яскраво проявився мобілізаційний, екстремальний характер української господарської культури. Безпосередніми стимулами трудових звершень служили висунуті політико-ідеологічні гасла. В результаті соціокультурними особливостями радянського працівника виступали висока самовідданість, безкорисливість, терпіння, готовність працювати за ідею, при мінімальній винагороді.

По-третє, централізована, планова економіка придушувала господарську ініціативу працівника. Господарські функції з необхідною свободою економічного цілепокладання та індивідуальною відповідальністю відчужувалися від працівника, перетворювалися на прерогативу адміністрації та держави.

По-четверте, відбулося остаточне витіснення індивідуального господаря і працівника і заміна його трудовим колективом. На відміну від дореволюційних форм колективного господарювання, які давали можливість поєднувати колективні та особисті інтереси, нормою соціалістичного колективізму стала відмова від особистих інтересів на користь громадських, повне підпорядкування особистості колективу.

По-п'яте, соціалістичне господарство не залишало місця для особистої підприємницької ініціативи. По-шосте, особливе місце в соціалістичній господарській культурі займали цінності практицизму. Економічна політика держави закликала до «соціалістичної» господарності, економії і дбайливості, обліку і контролю.

На індивідуальному рівні зберігався маргінальний характер індивідуалізму і практицизму. Убогість, дефіцитний характер ринку споживчих товарів, великі витрати часу та праці на елементарне облаштування побуту змушували приділяти споживанню надзвичайно багато уваги. Всупереч офіційним ідеологічним установкам сформувався підвищений інтерес до споживацтва. З ним був пов'язаний і споживчий індивідуалізм, який замикав особистість на задоволенні егоїстичних потреб [3; с. 46-47].

Значну роль у формуванні української господарської культури зіграла авторитарна держава з централізованою системою управління. Ця роль принципово відрізнялася від тієї, яку відіграла держава в розвитку економіки Заходу. У Європі розвиток товарно-грошових відносин було пов'язано із зростанням міст, що володіли вже в середні століття системою прав і свобод. Надалі розвиток капіталістичного підприємництва йшов знизу, на основі формування «третього стану» і його боротьби за політичні права і свободи, за вплив і визнання у суспільстві. Західний підприємець працював, розвивав свою справу, багатів незалежно від держави, і часто при цьому протиставляв себе їй, відстоюючи власні права.

Причому в країнах континентальної Європи традиційно держава більш активно регулювала господарське життя, ніж в Англії, а в США економічний індивідуалізм і ідеологія невтручання держави у бізнес отримали найбільш сильний розвиток.

В Україні становлення товарно-грошових відносин, мануфактурного виробництва, розвиток оптової торгівлі співпав зі зміцненням впливу централізованої авторитарної держави в XVII столітті. Активне втручання держави в економічну сферу було обумовлено такими труднощами у розвитку вітчизняного підприємництва як низька платоспроможність населення, панування натурального господарства, відсутність індивідуальних капіталів для організації великих підприємств. Держава надавала підприємцям підтримку, надаючи вигідні казенні замовлення, привілеї на виробництво і збут тієї чи іншої продукції, відкupu, проводячи протекціоністську митну політику.

У XIX і на початку XX століття держава продовжувала активно впливати на розвиток економіки на території України. Розвиток акціонерного підприємництва, банківської і біржової справи, створення підприємницьких спілок, контролювалися державою за допомогою регулювання курсу цінних паперів, заходів по боротьбі з біржовою спекуляцією, видачі позичок з Державного банку перспективним підприємствам і банкам.

Тоталітарна модель економічного управління цілеспрямовано пригнічувала конкуренцію в суспільстві. Ідея взаємозв'язку між результатами праці та її винагородою суперечила як історичним умовам формування тоталітарної системи управління, так і самій сутності цієї системи. Зрівняльний підхід як складова частина менталітету необхідний для функціонування централізованої системи управління. У зв'язку з цим споживання та його рівень, мало стати суворо статусним феноменом. Прагнення до досягнення своїми силами високого рівня споживання, багатства, яке відповідає соціальному статусу «не по чину», вважалося гріховним і зустрічало суспільний осуд.

Отже, українська економічна трудова та господарська культура по причині історичних, геокліматичних, етноконфесійних особливостей, форм державного устрою та управління мала суперечливий, а часом навіть екстремальний характер. Український працівник був здатний до надінтенсивної, самовідданої праці у кризові моменти історії, під тиском зовнішньої необхідності і по натхненню ідеологічних гасел. Проте екстремальний підйом трудового ентузіазму був недовгим і не постійним, він змінювався застоєм, як тільки зовнішні стимули до інтенсивної праці зникали. Відповідно, нерегулярний характер трудової культури, що поєднувався зі звичкою працювати в одних випадках добре, «на себе», а в інших погано, «на пана», породив поєднання найвищої майстерності і професіоналізму в одних сферах господарства з негативним ставленням до праці в інших.

Крах радянського державного соціалізму призвів до кардинальних зрушень у всіх сферах суспільно-політичного життя України і далеко не в останню чергу – в структурі та організації народного господарства. На місце галузей і галузевих міністерств і відомств, які представляли ключові ланки планової економіки, висунулися принципово інші господарюючі суб'єкти. Центральне місце серед них у другій половині 90-х рр. зайняли великі осередки корпоративного типу. Будучи за своєю формою акціонерними комерційними товариствами, вони перетворилися не тільки в ядро нових економічних відносин, а й стали мати зростаючий вплив на розвиток соціальних і політичних процесів в українському суспільстві.

У 90-ті роки, з моменту проголошення Незалежності, в країні змінився соціально-економічний лад, але державний підхід до соціально-трудова питань, на жаль, змінився лише частково. Але навіть нині, державна модель управління процесами на ринку праці у країні в значній мірі ґрунтується на розширенні сфери економічного і соціального патронування. А посилення патерналістських тенденцій у державній політиці призводить, перш за все, до зростання утриманських настроїв.

Отже, у процесі формування нової економічної культури та соціальних механізмів її реалізації необхідно використовувати досвід, скомпонований країнами розвинутої демократії. Однак при цьому слід вважати за необхідне враховувати ментальність українського етносу, представників всіх національностей, які історично живуть і розвиваються в Україні, їх

цінності та ціннісні орієнтації. Мова, найімовірніше, повинна йти про можливості оптимального поєднання національних традицій і культурних зразків із тим новим потенціалом, який надає інтеграція в глобальному соціоекономічному просторі, а також про стратегії розвитку, соціокультурні пріоритети, напрямки руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайденко П. П. История и рациональность. Социология М. Вебера и веберовский ренессанс / П. П. Гайденко, Ю. Н. Давыдов. – М. : Изд-во полит. Лит-ры, 1991. – 367 с.
2. Гордон А. А. Современные общественно-политические преобразования в масштабе социального времени / А. А. Гордон, Э. В. Клопов // Социологические исследования. – 1998. – № 1. – С. 9-10.
3. Зарубина Н. Н. Модернизация и хозяйственная культура (концепция М. Вебера и современные теории развития) / Н. Н. Зарубина // Социологические исследования. – 1997. – № 4. – С. 46-54.
4. Ильин В. И. Социальное неравенство / В. И. Ильин. – М.: Институт социологии РАН, 2000. – 280 с.
5. Коваль Т. Б. «Тяжкое благо». Христианская этика труда. Православие. Католицизм. Протестантизм. Опыт сравнительного анализа / Т. Б. Коваль. – М. : ИЭА РАН, 1994. – 278 с.
6. Музиченко Г. В. Трансформаційні процеси в Україні: роль громадянського суспільства / Г. В. Музиченко // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання : Матеріали II Міжнародної наукової конференції, м. Одеса, 29-30 травня 2014 р. – Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2014. – С. 27-28.
7. Перегудов С. П. Корпорации, общество, государство: Эволюция отношений / С. П. Перегудов. – М. : Наука, 2003. – 352 с.
8. Спивак В. А. Корпоративная культура / В. А. Спивак. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.

Остапова В. В. - аспирант кафедры культурологи Одесского национального университета имени И.И. Мечникова.

УДК 140.8 +304.3

СОЦИАЛЬНЫЙ ЭСКАПИЗМ КАК КАТЕГОРИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются проявления социального эскапизма как феномена современного общества. Социальный эскапизм представлен в статье как форма рациональной реакции на социальное давление, которая предполагает построение комфортного и понятного для индивида пространства. Дается классификация эскапизма по ряду критериев: количественным проявлениям, уровню, мотивации, последствиям для адаптации в социуме.

Ключевые слова: социальный эскапизм, экзистенциальный эскапизм, контркультурный эскапизм, детерминированность несвободы, социализация, множественность «Я»

СОЦІАЛЬНИЙ ЕСКАПІЗМ ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються прояви соціального ескапізму як феномена сучасного суспільства. Соціальний ескапізм представлений в статті як форма раціональної реакції на соціальний тиск, яка передбачає побудову комфортного і зрозумілого для індивіда простору. Дається класифікація ескапізму по ряду критеріїв: кількісним проявам, рівню, мотивації, наслідків для адаптації в соціумі.

Ключові слова: соціальний ескапізм, екзистенційний ескапізм, контркультурний ескапізм, детермінованість несвободи, соціалізація, множинність «Я»